

מאוצר האגדה

פ ו ל י ו . ספורי אגדות של ש"י

עגנון, הוצאת הדים. תל אביב

ת ר פ ה .

האגדה היא, כידוע, השאור שבעיסת היצירה-הלאומית, אעפ"י שלכאורה תמימה וענותנית היא זו, בת שותא דינוקאו, אמרה לי אם, הולכת סחור סחור מחוץ לחיי המציאות ומעבר לחוג זנבו-נים ונאמרת באזני האמונה הקלה וההמונית — בכל זאת חותמה על כל הופעה אמנותית שיש בה משמת הלאום, ואם נלך עוד הלאה מזה ונאמר, כי כל אמנות היא לאומית מצד ידוע, ומן הצד היותר טוב, הפנימי, האינטואיטובי" — נגיע לידי הנוסח הרחב :

האגדה היא אמת-המדה, המדדחום, של האמנות בכלל, ואמנם קדמה האגדה לספרות כל עם ועם, היא היתה השכבה התחתונה, היסוד העממי המוצק, שעליו נבנה אחרי כן אריח על גבי אריח כל העולם הרוחני של האנושיות. האגדה היא תקופת הילדות של האדם המתבגר ועולה בסולם ההשתלמות, והיא מציגת את הגבול בין ה־שאינו יודע לשאול" וה־חכם", בין הקהות הקדמו-נית וכח-חשופט המתעורר, בהאירה אחריו נתיב לכל הדורות. כי הנה סוף סוף אפילו כל המדעים וכל מעשי אנוש ותחבולותיו לא היו בראשיתם אלא אגדתיים.

אין פלא איפוא, אם תקופת התחיה בישראל הביאה עמה קודם כל, את תחית אגדתנו הלאומית ובצרון ה־"פולקלור" שלנו. אם לבנות עולם — יש להחל מראשית בסוסו. אגב היתה נפשנו עיפה ויבשה אחרי לכתנו במדבר הגלותי הגדול, ויפץ העם ללקוט לקט שכחה ופאה בשדה ה־פנטסיה" העממית שלנו, לקומי בתר לקומי נמושות אחרי נמושות, מתחלה אספו את פניני אגדות התלמוד והמדרשים והילקוטים והוציאו אותם בכמה פנים, חרוזים חרוזים, מנופים ומנופים בשבע נפות; ואחרי כן בא תור שעשועי ימי-הבינים, דמיונות הקבלה ומכתבי המסוררים הפילוסופים (לעתים לא נקל להבחין כאן בין המכתם, השירה והפילוסופיה...), שיחות חסידים וספורי נפלאות של כל מיני יהודים טובים, והאמת נתנה להאמר: הלקטנים השתלמו והשתכללו במשך הימים מתוך עבודתם.

מתחלה נסו "תמימים" אחדים לתרגם את אגדות התלמוד זה-מדרש "עברית", ויצאו מעין "ממעמיו" של הכותב-צחות לבנב, ואחרי כן באו בעלי טעם כביאליק ורבניצקי והוציאו את האגדות הללו כמו שהן, בצורתן הטבעית, ובצרוף "תפריים" נעלמים מן העין ותקונים מחוכמים במדה שאינם נכרים, בפתחם ככה פתח לכל מיני "אנתלוגיות" מדרשיות, אולם אם נמצא בנקל המוצא מן ה־"לברינט" התלמודי והמדרשי, נתחבטו גדולינו וגששו זמן מרובה כדי למצא את התמונה הראויה והמתאימה לאגדת החסידות והצדיקות. אין רצוני לדון הפעם כמה יש מן הזיו העליון, מן העומק הפסיכולוגי זמן ה־"הומר" המעולף, "בחסידותו" של פרץ ובספורי-העם שלו; אבל זה ברור, כי את האגדה התמונית והחסידותית גופה כמו שהיא במב-עיוותה ובפשטותה לא נתן לנו, לא בצורה ולא בתוכן, לא הרבה יותר טבעית היא "חסידותם" של יהודה שטיינברג ושל כל המחקים מאותה האסכולה לעלית-נשמה עשויה על חשבון הצדיקים, שלא היו באמת גדולים אלא במסגרת קטנותם של המציאות. ברם סוף סוף נפתח המעין החתום של פשטות האגדה בדורות האחרונים, וסלון כביר של מים חיים שפף אל תוך ספרותנו.

המתחיל בדבר היה ברדיצבסקי, שאחרי הכניסו פיוט ניטשויאני וחקרנות, "אוניברסיטאית" תחת כנפי השכינת החסידותית, נמלך וירד מן האולימפוס, ספורי-היראים שלו פשוטים בתכלית הפשטות, פשוטים ושפתיים אולי עוד יותר מדי, כי שווי משקל זה החסר לפע-מים לסופר רב הכשרון כברדיצבסקי הכשילו גם הפעם, ותחת להר-רידו אל המפירות התחתונות השכיבו על אפיו. ואחריו הושפע עלינו שפע מעשיות, של הבעש"ט, של ר' נחמן מברסלב, ועוד ועוד, שכמעט כלן לא סרו עוד מדרך הפשטות, אולם למדרגה גבוהה בדרך טבעיותה האמנותית של האגדה המאוחרת הגיע מחברנו עגנון. הוא מצא את שביל-הזהב בין הראוי-לחומר והשתיקה הטובה, השליט, לטובתו, את המספרים על הגבוב, וידע להוציא לנו את הכלה הנאה והחסודה של האגדה כמו שהיא, לא פקחית ביותר ולא תמימה עד כדי שפחיות "בגלית". הפלפל שלו הוא על פי רוב בקצור, בהגומה הילדותית מתוך טוב-לב, ובהתרשלנות המדודה בסגנון.

ההגדות על "פולין" מהזירות אותנו להעולם הנוח והחמים, הבטוח והשקט, של הבטלנות הטובה מהי, "בימים החם" של ר' מנדלי, אל שיחות יושבי התנור והכרים העוסקים ב־פוליטיקה" של קנית יהודים בזבובים מיד הקיסר ניקולי ליד מוניטפיורי, פה מספ-רים במטבעות שיצקו בני ישראל, "אשר משקה מלך פולסקי חרות עליהם", בחוזה שעשו היהודים עם לשק מלך פולין להמטיר מטה בעתו, בעז הפלאית המובילה דרך מערות ישר לארץ-ישראל, ובמע-שים-הנוראים של ה־"פריצים" שנחרתו עמוק בזכרון המוסרת, ומענין הדבר, כי אחרי כל השרירות, העריצות והשפלות שמררו את חיי היהודים בפולין מאות בשנים — יצאה ה־בוכהלמריה" העממית שלנו משם ב־אקטיב": הפרנסה כפרה על כל העוונות, הבטלנות ה־פולקלורית". נותנת תעודת אורח למשקה :

" ויהי בהיותם בארץ וימצאו יער צומח עצים; ועל כל עץ מסכת אהת ממסכתות הש"ס חרותה על העצים, הנה היער יער קבצין, הלא הוא אצל לובלין, ויאמרו איש אל רעהו: הנה באנו אל ארץ אשר בה ישבו אבותינו מקדם, הכי קרא שמה פולין? אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, אם עדין לא הגיעה שעת להגאל, פ ה ל י ו בלילה של גלות זו עמנו, עד שתעלנו לארץ-ישראל".

עגנון לא עמד על הרחבות והתקיפות של החוכרים, המותרים והלמדנים האמידים בעבר הקרוב של פולין, כמו שעשה אפשו, אלא על הצניעות השקטה והנסית של היראים הענוים, על האורות והצ-לים הרכים ב־צדם" של החיים, עזריאל-משה הכתף הפשוט זוכה על ידי חביבות התורה להיות לשומר-הספרים במדור עשרה הרוני מלכות; הזקן העני, החושך פרומות לנסיעה לארץ ישראל, זוכה להקבר באדמת הקדש; ורבי העשיל זכרונו לברכה מקבל עליו שלא יכתוב חדושי תורה, משום שהכנים ראשו להכריע בסוגיה חמורה, כתי-כנסיות ישנים נושנים עם "חלונות ססגונים" ומלולי נשמות היעות עוברים לפנינו, ו"קדושים" ומעונים קמים מקברם לא לנקום נקם אלא להפחיד את התקיפים ולהסתולל בעריצים.

יפות ומלכות הן אגדותיו של עגנון, ושנרה עליהן אותו הגני ה אינטימי" הוך והמנהם משלנו, התועה בין השורות הצפופות והממושטשות של ה־"פוליאנטיים" שנתעבשו.